

How to display punctuation marks in textbooks (Case study: 11th grade of literature and humanities)

Ali Akbar Kamali Nahad^{*1}, Tayebe. Shamloo²

¹ **Corresponding author**, Member of the Faculty of Farhangian University of Tehran, alikamali@cfu.ac.ir

² Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Master's degree, sagharshamloo5@gmail.com

ABSTRACT

Keywords:

punctuation marks
textbooks
11th grade
humanities
Educational texts.

Punctuation marks in writing fill the void of the absence of the speaker and the author in a specific place and time, and textbooks are among the texts in which the use of punctuation marks is very harmful, and according to the variety of content of the books, how to use them and also the frequency The types of punctuation marks in them are raised as an important issue; Therefore, in this research, which is based on analytical-statistical method and based on a case study, an attempt has been made to analyze the types of writing signs and their frequency in these books by examining the textbooks of the 11th grade of humanities. The findings of the research show that thirteen types of punctuation marks were used in different ways in these books, among which the comma and star were the most frequent; Also, the book of religion and life and the books of philosophy and psychology respectively have the highest and lowest amount of diversity and the books of religion and life and writing respectively have the highest and lowest amount of signs in them; Finally, punctuation marks were not used correctly in all these books.

¹ Corresponding author
alikamali@cfu.ac.ir

Received: 21 December 2025
Reviewed: 08 March 2025
Accepted: 19 April 2025
Published: 05 May 2025
PP: 51-62

ISSN (Online): 2645-7164

DOI: [10.48310/EDUP.2025.16065.1412](https://doi.org/10.48310/EDUP.2025.16065.1412)

Citation (APA): A. Kamali Nahad T. Shamloo. (2025). How to display punctuation marks in textbooks (Case study: 11th grade of literature and humanities). *Journal Teacher Education Policy Studies*, 7(1), 51-62. [https://doi.org/ 10.48310/EDUP.2025.16065.1412](https://doi.org/10.48310/EDUP.2025.16065.1412)

تحلیلی انتقادی بر کاربرد نشانه‌های نگارشی در کتاب‌های درسی (مطالعه موردی: پایه یازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی)

علی اکبر کمالی نهاد^{۱*}، طیبه شاملو^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تهران، ایران، alikamali@cfu.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد آموزش زبان فارسی دانشگاه فرهنگیان sagharshamloo5@gmail.com

چکیده

نشانه‌های نگارشی در متن عدم حضور نویسنده را پر می‌کنند و کتب درسی ازجمله متونی هستند که در آن‌ها استفاده از نشانه‌های نگارشی بسیار ضروری است. با توجه به تنوع محتوایی کتاب‌ها، چگونگی کاربرد و نیز فراوانی گونه‌های نشانه‌های نگارشی در آن‌ها به‌عنوان یک مسئله مهم مطرح می‌شود؛ در این پژوهش که با روش تحلیلی-آماري و برپایه مطالعه موردی انجام شده، کوشش شده است با بررسی کتاب‌های درسی پایه یازدهم علوم انسانی، نمود گونه‌های نشانه‌های نگارشی و فراوانی آن‌ها در این کتاب‌ها واکاوی شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد سیزده گونه علامت نگارشی در این کتاب‌ها به شکل متفاوت استفاده شده‌اند که در این بین نشانه ویرگول و ستاره به ترتیب بیشترین فراوانی را داشته‌اند؛ هم‌چنین کتاب دین‌ورزدگی و کتاب‌های فلسفه و روان‌شناسی به ترتیب بیشترین و کمترین میزان تنوع و کتاب‌های دین‌ورزدگی و نگارش به ترتیب بیشترین و کمترین میزان نمود نشانه‌ها را در خود داشته‌اند؛ در نهایت اینکه نشانه‌های نگارشی در همه این کتاب‌ها به شکل درست و بجا کاربرد نداشته‌اند.

واژه‌های کلیدی:

نشانه‌های نگارشی
کتاب‌های درسی
پایه یازدهم
علوم انسانی
متون آموزشی

۱. نویسنده مسئول:

alikamali@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۳۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۲/۱۵

شماره صفحات: ۵۱ - ۶۲

مقدمه

نشانه‌های نگارشی در نوشته نبود لحن و زبان غیرکلامی را جبران می‌کنند؛ چراکه در زبان گفتار می‌توان با تغییر لحن و زبان بدن بخش عمده‌ای از مقصود را منتقل کرد و این مؤلفه‌ها به ما کمک می‌کنند که دلالت‌های درونی معنا را آشکار ساخت؛ اما در زبان نوشتاری به سبب عدم حضور هم‌زمان نویسنده (فرستنده پیام) و خواننده (گیرنده پیام) در یک مکان و زمان، این امکان از بین می‌رود که نویسنده بتواند از مؤلفه‌های یادشده برای انتقال پیام استفاده کند؛ به همین سبب نویسنده مجبور می‌شود برای انتقال ساده و آسان پیام خود، راهکارهایی اتخاذ کند که در این میان استفاده از نشانه‌های نگارشی، مهم‌ترین و کاربردی‌ترین ابزار محسوب می‌شود. در این بین متون درسی به دلیل برخورداری از محتوای آموزشی و همچنین رویکرد تعلیمی خود، می‌کوشند ملزم به استفاده از نشانه‌های نگارشی هستند؛ زیرا عدم استفاده از این نشانه‌ها سبب اختلال در انتقال مفاهیم می‌شود. کتاب‌های درسی رشته ادبیات و علوم انسانی- دوره دوم متوسطه به دلیل نقش آموزشی، اهمیت فراوانی در به‌کارگیری اصول نوشتاری دارند و در این میان، استفاده بجا از نشانه‌های نگارشی-علاوه بر تفهیم بهتر مطالب آموزشی کتاب‌ها دانش‌آموزان را یاری می‌دهد تا در آینده برای انتقال پیام خود به شکل نوشتاری، از ظرفیت نشانه‌های نگارشی به نحو مطلوب بهره ببرند؛ اما نکته مهم در مورد این کتاب‌ها که می‌تواند ارتباط معناداری را میان فراوانی برخی نشانه‌های نگارشی با برخی کتب درسی در این رشته ایجاد کند؛ گوناگونی محتوای کتاب‌های رشته علوم انسانی است؛ به همین سبب در اینجا چگونه نمود نشانه‌های نگارشی با توجه گوناگونی محتوای کتب درسی در این رشته، به‌عنوان یک مسئله مهم مطرح می‌شود که در قالب دو پرسش زیر قابل واکاوی است:

۱. با توجه به تنوع محتوایی و موضوعی کتاب‌های درسی متوسطه در رشته علوم انسانی، آیا نشانه‌های نگارشی دارای بسامد متفاوت و معناداری در این کتاب‌ها هستند؟
۲. کدام‌یک از کتاب‌های رشته علوم انسانی بیشترین میزان فراوانی و گونه‌گونی نشانه‌های نگارشی را در خود جای داده‌اند؟

فرضیه‌ای که در این پژوهش مطرح می‌شود، بیان‌کننده این امر است که میزان بسامد برخی نشانه‌های نگارشی در برخی کتب درسی رشته علوم انسانی ارتباطی معنادار را ایجاد می‌کند و همه کتاب‌های این رشته به یک اندازه از نشانه‌های نگارشی استفاده نکرده‌اند. در این پژوهش که با روش تحلیلی- آماری و مطالعه موردی انجام شده است، کوشش می‌شود که با بررسی کتاب‌های درسی پایه یازدهم که شامل درس‌هایی چون هنر ۲، دین‌و زندگی ۲، ادبیات ۲، نگارش ۲، جغرافیای ۲، جامعه‌شناسی ۲، روانشناسی ۲، فلسفه ۲، تاریخ ۲ و علوم و فنون ۲ می‌شود؛ چگونگی نمود نشانه‌های نگارشی بر اساس گوناگونی دروس بررسی شود تا ضمن روشن شدن مسئله پژوهش، به پرسش‌های مطرح شده نیز پاسخ داده شود.

پیشینه پژوهش

درخصوص به‌کارگیری علائم نگارشی در متون مختلف و نیز با موضوع تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات متعددی انجام شده و محققین از زوایای مختلف به آن‌ها پرداخته‌اند؛ برای مثال در رابطه با نشانه‌های نگارشی و نحوه کاربرد آن‌ها در انواع متون می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

کمالی‌نهاد و توانا (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای در مجله «رشد آموزش زبان و ادب فارسی»، تحلیلی ویرایشی بر کتاب نگارش پایه دهم داشته و مهم‌ترین ضعف‌ها، ناهماهنگی‌ها و کاستی‌های این کتاب را بررسی کرده‌اند و با توجه به

اهمیت این کتاب در آموزش اصول نوشتن برای دانش‌آموزان، بر رفع مشکلات این کتاب در حوزه کاربرد نشانه‌های نگارشی تأکید کرده‌اند.

مرتضوی (۱۳۹۷)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به تحلیل کاربرد نشانه‌های نگارشی در ۵ پایان‌نامه بر اساس کتاب «نگارش و ویرایش احمد سمیعی» پرداخته و یادآور شده است که پایان‌نامه‌های رشته‌های مهندسی به دلیل عدم اطلاع نویسندگان از اصول نگارش، عاری از نشانه‌های نگارشی است و این نکته، سبب دیرفهم بودن این متون شده است. در ادامه، نویسنده «کتاب احمد سمیعی» را معرفی کرده، اصول رعایت نشانه‌های نگارشی را خاطرنشان شده و سپس ایرادات پایان‌نامه‌ها را مورد بررسی قرار داده است.

حسینی (۱۳۹۷)، در مقاله «نقش نشانه‌های نگارشی در قرائت و درک آیات قرآن» در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود، نقش نشانه‌های نگارشی؛ مثل وقف، فصل و ابتدا را در آیات قرآن مورد توجه قرار داده است و یادآور شده است که کاربرد علائمی از قبیل نقطه، ویرگول، دونقطه و ... قرائت قرآن و درک درست آیات را سهل‌تر کرده است. این مسئله در روایت داستان‌های قرآنی، نقش پررنگی دارد.

بمی‌نژاد (۱۳۹۹)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود ده پایان‌نامه ارائه‌شده در سال ۱۳۹۵ در دانشگاه شهید باهنر کرمان را بررسی و ایرادهای زبانی، نگارشی و فنی این پایان‌نامه‌ها را شناسایی کرده است. او به این نتیجه دست یافت که بیشترین ایرادها، در به‌کارگیری نشانه‌های نگارشی بوده است. حذف علائم در جاهایی که لزوم استفاده آن‌ها وجود داشت، استفاده نابجا و فراوان ویرگول و عدم توجه به نقطه‌گذاری از مهم‌ترین ایرادات نگارشی این پایان‌نامه‌ها بودند.

دارانی و کرامتیان (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای عنوان کرده است که در بیش‌تر شیوه‌نامه‌ها قاعده‌ای نو و یا متفاوت از قواعد پیشینیان وجود ندارد. آنان به تحلیل هجده مورد از شیوه‌نامه‌های نگارش و ویرایش فارسی پرداخته‌اند و به روش انتقادی، به افراط یا تفریط نویسندگان در خصوص نشانه‌های نگارشی و کاربرد آن‌ها اشاره کرده‌اند. این پژوهش سعی کرده بسیاری از نشانه‌های نگارشی را-که کاربرد چندانی ندارند- از شیوه‌نامه‌ها حذف کند.

با توجه به بررسی‌هایی که در پایگاه‌های علمی و فصلنامه‌ها و نشریات علمی انجام شده است، تاکنون پژوهشی که چگونگی نمود نشانه‌های نگارشی را در کتاب‌های درسی رشته ادبیات و علوم انسانی پایه بازدهم بررسی کرده باشد، یافت نشد.

مبانی نظری پژوهش

نشانه‌های نگارشی در نوشتار فارسی

نشانه‌های نگارشی، خواندن صحیح و درک متن را سهولت بخشیده و کمک می‌کنند، ابهامات و خطاخوانی‌های نوشتار رفع شود؛ این علائم لحن خاص، مکث‌ها و آهنگ کلام را مشخص می‌کنند؛ ارتباط بین اجزای جمله‌ها در سایه نشانه‌های نگارشی تبیین می‌شود (چناری، ۱۳۸۹: ۱۸۱). استفاده از علائم و نشانه‌ها در اکثر زبان‌ها از قدمت طولانی برخوردار است اما در آثاری که به زبان فارسی نوشته شده‌اند چندان سابقه طولانی ندارد؛ ولی می‌توان پیشینه کاربرد نشانه‌های نگارشی در تاریخ ادبیات ایران را به صد سال پیش مربوط دانست. دلیل این کاربرد در تأثیر آثار ترجمه‌شده اروپایی در تاریخ ادبیات معاصر ایران است. آغاز این نهضت، با مهاجرت گروه کثیری از قلم‌به‌دستان ایرانی در دوره قاجار به اروپا رقم خورد؛ این افراد در کنار تحصیل و کسب علم و دانش، متوجه شدند که در نوشته‌های غربی، استفاده از نشانه‌های نگارشی، نقش مهمی در درک یک متن ایفا می‌کند و مطالعه را تسریع و تسهیل می‌کند؛ از این‌رو، بعد از

برگشت به ایران، کوشیدند در نوشته‌های خود از این علائم تا حد ممکن بهره جویند (امینی، ۱۳۹۸: ۲۰۷). شایان توجه است که رعایت قوانین نشانه‌گذاری فقط به دلیل تأثیرپذیری از نوشته‌های اروپایی نبوده بلکه علائمی که در قرآن کریم به کار رفته و به صورت نقطه‌گذاری برای تشخیص حروف شبیه به هم و تمیز کلمات استفاده شده، تأثیر مهمی در تمایل ایرانیان به استفاده از نشانه‌های نگارشی در نوشته‌ها داشته است (دارانی و کرامتیان فرد، ۱۴۰۱: ۲). نشانه‌های نگارشی، نشانه‌هایی قراردادی هستند که جانشین قواعد زبر زنجیره‌ای گفتار چون درنگ، تکیه، آهنگ، لحن و ... به شمار می‌آیند. این نشانه‌ها تنها زمانی به کار می‌روند که به رفع ابهام و دریافت دقیق معنا کمک کنند؛ بنابراین، به‌کارگیری آن‌ها در حد ضرورت، جایز دانسته شده است و هرگونه افراط و تفریط، نقض غرض و مانع توجه کردن به اصل زیبایی کلام و همچنین مایه ملال خواننده، بدخوانی، نارسایی آوایی و معنایی و ... می‌شود (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۴).

برخی دیگر از صاحب‌نظران این عرصه، معتقدند ارسطو اولین کسی بوده است که در آثارش از نشانه‌های نگارشی استفاده کرده است. ارسطو در شروع پاراگراف‌های آثارش، علائم ویژه‌ای را به کار می‌گرفت که پیش از او سابقه نداشته است. بعد از ارسطو هم فردی به نام «آریستوفان» نوشته‌های هومر را نشانه‌گذاری کرد تا مخاطبان به سهولت بتوانند آن‌ها را مطالعه کنند (همان: ۱۵-۱۶). از جمله نظریات مطرح شده در این خصوص، سخن طریقه‌دار است؛ او معتقد است دانش نشانه‌گذاری از سرزمین‌های اسلامی نشئت گرفته است. «سجاوند» نام منطقه‌ای از غزنین است که در آنجا، به نوشتن علائمی برای سهولت مطالعه تأکید می‌شد و دلیل عنوان کردن «سجاوندی» نیز در این امر است (طریقه‌دار، ۱۳۹۱: ۲۴۳). گروهی نیز معتقدند که غلامحسین مصاحب با همکاری انتشاراتی فرانکلین، نخستین فردی بود که در سال ۱۳۴۰ شمسی، به نشانه‌گذاری در متون فارسی اقدام کرد. محققان و نویسندگان بعد از او، از این اقدام پیروی کرده و در آثار خود رعایت نشانه‌های نگارشی را ضروری دانستند (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۹). در منبع مذکور، بر این نکته نیز تأکید شده است که در میانه‌های قرن پانزدهم میلادی، مصادف با رواج صنعت چاپ، نشانه‌های نگارشی رونق گرفتند و از سوی نویسندگان، روزبه‌روز بر تعداد آن‌ها افزوده شد، به‌طوری که در پایان قرن پانزدهم، فردی به نام «آلدوس مانویتوس»، نشانه‌ها را به شکل امروزی، ابداع و آن‌ها را در نوشته‌ها استفاده کرد (همان: ۱۶). نشانه‌گذاری‌ها از لحاظ کاربرد به دو بخش تقسیم می‌شوند؛ در مرحله اول، می‌کوشند قصد گوینده را تبیین کنند و ابهامات کلام را رفع کنند. نقطه، ویرگول، دونقطه و دیگر نشانه‌های نگارشی این وظیفه را بر عهده دارند. در مرحله دوم، نشانه‌گذاری‌ها قواعدی متناسب با تیتربندی، پاراگراف‌بندی و ... ایجاد می‌کنند و موجب زیبایی متن شده، توجه مخاطب را جلب می‌کنند. بر این اساس، نشانه‌های نگارشی با دو هدف نشانه‌گذاری فنی و منطقی و نشانه‌گذاری ذوقی و سبکی به کار می‌رود؛ «نشانه‌گذاری در حوزه سبکی، غالباً تابع ذوق شخصی نویسنده در استفاده از برخی نشانه‌ها برای انتقال پاره‌ای از مقاصد است اما نشانه‌گذاری منطقی به حوزه ویرایش فنی مرتبط است و در صورتی که نویسنده نتوانسته و یا به هر دلیلی از نقش نشانه‌ها غافل مانده باشد، ویراستار موظف به رعایت قواعد آن است» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۲)؛ اما نشانه‌های نگارشی در هر دسته‌ای که قرار بگیرند دارای چندگونه کارکرد هستند که می‌تواند در میان آن‌ها به مواردی چون سهولت در ایجاد ارتباط با خواننده از نظر تفهیم معانی و مقصود؛ انتقال صحیح پیام؛ انتقال پاره‌ای عواطف، احساسات و نگرش‌های نویسنده؛ انتقال صحیح آهنگ، لحن و تکیه گفتار نویسنده؛ جداسازی یا به‌هم‌پیوستگی اجزای کلام در نوشته؛ برجسته‌سازی نکات مورد نظر نویسنده؛ رفع ابهام از مقصود نویسنده؛ کمک به تبیین و تفسیر مقاصد نویسنده؛ کمک به پیوستگی افکار و ساختاربندی نوشته؛ کمک به ایجاز و اختصار و رعایت اقتصاد واژه در کلام؛ کمک به حذف، اسقاط و تعلیق در جمله؛ افزودن زیبایی و جذابیت در متن (همان، ۱۳۹۱: ۲۰-۲۴) اشاره کرد.

بحث اصلی

بررسی نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب‌های درسی پایه یازدهم

پایه یازدهم رشته علوم انسانی شامل درس‌هایی چون هنر^۲، دین‌ورندگی^۲، ادبیات^۲، نگارش^۲، جغرافیای^۲، جامعه‌شناسی^۲، روانشناسی^۲، فلسفه^۲، تاریخ^۲ و علوم و فنون^۲ می‌شود که از نظر موضوعی گوناگون هستند. در همه این کتاب‌ها نشانه‌های نگارشی به‌عنوان ابزارهایی مهم برای انتقال درست معنا استفاده شده‌اند. در ادامه این پژوهش کوشش می‌شود چگونگی نمود نشانه‌های نگارشی در هریک از کتاب‌های یادشده واکاوی شود.

۱. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب فارسی ۲

کتاب فارسی ۲ پایه یازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی از ۸ فصل و ۱۸ درس تشکیل شده است. در این کتاب در مجموع ۵۳۴۹ بار از نشانه‌های نگارشی گیومه، پرانتز، نقطه، نقطه-ویرگول، دونقطه، سه‌نقطه، علامت تعجب، علامت سؤال، ستاره و ممیز استفاده شده است. در این بین ویرگول بیشترین میزان فراوانی را دارد. این امر به این سبب است که بیشتر دروس گنجانده شده در این کتاب، بن‌مایه‌ای روایی و داستانی دارند؛ نویسنده برای جذب مخاطب از جملات کوتاه استفاده کرده است. معمولاً متون روایی و داستانی با جملات کوتاه نقل می‌شوند تا خواننده احساس خستگی نکند و پویایی بر متن حاکم باشد؛ نویسندگان کتاب فارسی ۲ با کاربرد فراوان ویرگول، توانسته‌اند متن کتاب را از یکنواختی خارج کنند و پویایی بر متن ببخشند؛ اما نشانه ممیز در کتاب فارسی ۲ کمترین میزان فراوانی را دارد و سبب این است که معمولاً در متون فارسی کمتر به کار می‌رود و بیشتر در کتبی نمود می‌یابد که با اعداد و ارقام سروکار دارد. اما نکته دیگر در مورد این کتاب این است که در آن گروه و خط کشیده هیچ‌گونه نمودی نداشته است. از نظر کاربرد علامت‌های نگارشی یادشده در کتاب فارسی ضعف‌هایی چون؛ استفاده افراطی و نابجا از ویرگول، عدم رعایت آوردن دونقطه پس از کلمات تفسیری چون، یعنی، چنانکه، مثال و...، استفاده نقطه به‌جای علامت تعجب، آوردن تا بعد از ویرگول وجود دارد.

۲. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب نگارش ۲

کتاب فارسی ۲ پایه یازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی از ۶ درس تشکیل شده است. در این کتاب در مجموع ۲۴۱۰ بار از نشانه‌های نگارشی گیومه، پرانتز، نقطه، نقطه-ویرگول، دونقطه، علامت تعجب، علامت سؤال، ستاره، گروه و ممیز استفاده شده است. در این کتاب نقطه بیشترین میزان فراوانی را دارد. این امر حاکی از آگاهی نویسندگان از کارکرد این علامت در انتقال پیام‌ها است و با توجه به این که این کتاب بیش‌تر دربرگیرنده محتوای خبری است، نویسندگان با استفاده از این علامت توانسته‌اند خبری بودن متن کتاب را در ذهن مخاطبان جای بدهند و تأثیر کلام را دوجندان کنند؛ اما در این کتاب علامت ممیز کمترین میزان فراوانی را داشته است و این امر به این سبب است که این کتاب نیز چندان با ارقام و اعداد سروکار ندارد. همچنین در این کتاب سه‌نقطه هیچ‌گونه نمودی نداشته است؛ نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب نگارش ۲ دارای نقاط ضعف و قوتی است که در میان نقاط ضعف آن‌ها می‌توان به همراهی نشانه ویرگول با حرف ربط «و»، آمدن ویرگول قبل از کلمه تفسیرکننده، عدم استفاده از جملات علامت تعجب برای جملات امری یاد کرد و از میان نقاط قوت آن می‌توان به مواردی چون: بسامد بسیار بالای نشانه «نقطه»، «دونقطه» و گیومه در جایگاه درست آن و نیز فراوانی ۱۰ موردی گونه‌های نشانه‌های نگارشی در این کتاب اشاره کرد.

۳. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب دین‌وزندگی ۲

کتاب دین‌وزندگی ۲ پایه یازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی شامل ۱۲ درس است. در این کتاب در مجموع ۸۰۴۱ بار از نشانه‌های نگارشی چون ویرگول، دونقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال، کروشه، نقطه، خط کشیده، علامت تعجب، ستاره و ممیز استفاده شده است که در میان آن‌ها ویرگول به سبب روایی بسیاری از مطالب این کتاب بیشترین میزان فراوانی را داشته است و در مقابل ستاره کمترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است. از میان نقاط قوت به‌کارگیری گسترده و متنوع از ۱۱ گونه نشانه‌های نگارشی، استفاده فراوان از نشانه گیومه و دونقطه برای ایجاد درک درست از مطالبی که در قالب نقل قول و حدیث بیان شده‌اند؛ استفاده درست و بجا از نشانه نگارشی سؤال برای ایجاد درک درست از مطالبی که قصد دارد تفکر دانش‌آموزان را به چالش بکشد، اشاره کرد و نیز در مقابل می‌توان به نقاط ضعفی چون: آوردن که و تا بعد از ویرگول، عدم استفاده نقطه- ویرگول برای جملات شرطی، استفاده نقطه به‌جای علامت تعجب در جملات امری اشاره کرد.

۴. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب هنر ۲

کتاب درسی هنر پایه یازدهم متوسطه دوم که دارای چهار پودمان است، دربرگیرنده مفاهیم و مباحث پایه‌ای هنرهای تجسمی و کاربردی است و به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا با انواع مختلف هنر آشنا شوند و مهارت‌های هنری خود را تقویت کنند. در این کتاب در مجموع ۲۷۹۰ بار از نشانه‌های نگارشی ویرگول، دونقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال، کروشه و نقطه در متن آن استفاده شده است. به‌این‌ترتیب در این کتاب نشانه‌های نگارشی خط کشیده، علامت تعجب، ستاره و ممیز هیچ‌گونه نمودی نداشته‌اند و در میان نشانه‌های نگارشی استفاده‌شده ویرگول بیشترین فراوانی را داشته است و کروشه کمترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است. از نقاط قوت استفاده از نشانه‌های نگارشی در این کتاب بهره‌گیری درست و بجا از پرانتزها در متن است که سبب روشن شدن نقاط گنگ متن برای دانش‌آموزان شده است. در مقابل می‌توان به مواردی چون کاربرد ویرگول بعد از حرف اضافه «را»، عدم استفاده از دونقطه در پس‌واژگانی چون مثلاً، عدم استفاده گسترده از نشانه‌های نگارشی در متن به‌عنوان نقاط ضعف این کتاب درسی اشاره کرد.

۵. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب علوم و فنون ادبی ۲

کتاب درسی علوم و فنون ادبی ۲ پایه یازدهم از ۴ فصل تشکیل شده است. در این کتاب در مجموع از ۲۴۲۹ مورد نشانه نگارشی که شامل مواردی چون ویرگول، دونقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال، کروشه، نقطه، خط کشیده، علامت تعجب، ستاره و ممیز استفاده شده است که در میان این نشانه‌های ویرگول بیشترین میزان فراوانی را داشته است و در مقابل ستاره با کمترین میزان فراوانی را در این متن استفاده شده است. در این کتاب با توجه به محتوای آموزشی کتاب علوم و فنون، می‌توان شاهد کاربرد فراوان برخی از علائم بود؛ مثلاً بعد از نشانه ویرگول و نقطه - که در بیشتر منابع کاربرد زیاد دارند - نشانه گیومه و پرانتز از بسامد بالایی برخوردارند و این امر از نقاط قوت این کتاب محسوب می‌شود؛ چراکه این دو نشانه معمولاً برای توضیح اضافی استفاده شده‌اند که همین امر نشان می‌دهد که نویسندگان این کتاب برای تبیین نکات آموزشی از امثال و توضیحات اضافی بیش‌تر استفاده کرده‌اند و دلیل به‌کارگیری فراوان این علائم در این نکته نهفته است؛ اما در این کتاب، عدم استفاده از نشان (؛) در جملات شرطی، استفاده نقطه - ویرگول بعد از منادا و عدم کاربرد ویرگول، عدم استفاده نشانه دونقطه در نقل قول‌ها، عدم استفاده از علامت تعجب (!) یا نشانه نقطه (.) در پایان جملات امری از نقاط ضعف این کتاب از نظر استفاده از نشانه‌های نگارشی است.

۶. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب جغرافیای ناحیه‌ای ۲

کتاب درسی جغرافیای ناحیه‌ای ۲ پایه یازدهم از ۴ فصل تشکیل شده است. در این کتاب در مجموع ۵۴۴۰ مورد از نشانه‌های نگارشی ویرگول، دونقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال، نقطه، خط کشیده، علامت تعجب و ممیز استفاده شده است و از دو نشانه کروشه و ستاره هیچ استفاده‌ای نشده است؛ اما در میان نشانه‌های استفاده‌شده در این کتاب ویرگول و علامت تعجب به ترتیب بیشترین و کمترین میزان بسامد را به خود اختصاص داده‌اند. ازجمله نقاط قوت استفاده از نشانه‌های نگارشی نقطه و پرانتز است که این نکته بیانگر وجود توضیحات اضافی برای انتقال دانش جغرافی به دانش آموزان است؛ این مسئله نشان می‌دهد که متن این کتاب از لحاظ دانش جغرافیایی غنی بوده و می‌تواند اطلاعات مبسوطی علاوه بر دروس کتاب ارائه بدهد. همچنین در این کتاب برخلاف بسیاری دیگر از متون درسی این پایه، نقطه- در جایگاه خود به کار رفته است و کمتر موردی مشاهده می‌شود که این نشانه، نابجا به کار رود و یا در جایگاه مناسب استفاده نشود؛ اما آمدن ویرگول همراه حرف ربط «که» و حرف ربط «واو»، نیامدن نقطه- ویرگول در کنار جملات شرطی، عدم استفاده از دونقطه بعد از واژگان تفسیری، از نقاط ضعیف این کتاب در به‌کارگیری نشانه‌های نگارشی است.

۷. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب تاریخ ۲

کتاب درسی تاریخ ۲ پایه یازدهم از ۴ فصل تشکیل شده است. در این کتاب از نشانه‌های نگارشی ویرگول، دونقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال، کروشه، نقطه، خط کشیده، علامت تعجب در ۹۰۹۵ بار به‌کار رفته است که در میان آن‌ها نشانه‌های ویرگول و علامت تعجب به ترتیب بیشترین و کمترین فراوانی را داشته است و نشانه ستاره هیچ کاربردی نداشته است. ازجمله نقاط قوت این کتاب در به‌کارگیری نشانه‌های نگارشی استفاده فراوان از نشانه نقطه است و این امر به این سبب است که این کتاب مملو از خبر درباره وقایع است و بسامد جملات خبری در آن بیش‌تر است؛ لذا کاربرد نقطه به میزان قابل توجه می‌تواند توجیه منطقی و ضروری داشته باشد. همچنین از دیگر نقاط قوت در این کتاب بسامد بالای نشانه دونقطه و نشانه پرانتز است؛ چراکه در کتاب‌های تاریخی، شرح و تفصیل فراوان است و در اکثر موارد، از نقل‌قول نیز استفاده می‌شود؛ از این‌رو کاربرد درست نشانه دونقطه و پرانتز در این منبع فراوان به چشم می‌خورد؛ اما در این کتاب آمدن ویرگول همراه حرف ربط «که»، استفاده نابجای نقطه به‌جای نشانه‌های تعجب، عدم استفاده از دونقطه پس از واژگان تفسیری ازجمله نقایصی است که از دیدگاه استفاده از نشانه‌های نگارشی در این کتاب قابل بیان است.

۸. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب جامعه‌شناسی ۲

کتاب درسی جامعه‌شناسی ۲ پایه یازدهم از ۱۵ درس تشکیل شده است. در این کتاب ۶۶۱۸ بار از نشانه‌های نگارشی ویرگول، دونقطه، گیومه، پرانتز، نقطه- ویرگول، علامت سؤال، نقطه، سه‌نقطه و ممیز استفاده شده است و از نشانه‌های ستاره، کروشه، علامت تعجب و خط کشیده استفاده نشده است. در میان نشانه‌های نگارشی استفاده‌شده در این کتاب، نقطه بیشترین میزان فراوانی را داشته است و در مقابل ممیز کمترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است. در این کتاب مواردی چون کاربرد درست و فراوان نشانه دونقطه، گیومه و علامت پرسش ازجمله نقاط قوت استفاده از نشانه‌های نگارشی در این کتاب است و در مقابل استفاده از نشانه دونقطه- که به‌منظور شرح و تفصیل است- به‌جای نشانه نقطه- ویرگول و عدم استفاده از دونقطه پس از واژگان تفسیری نقاط ضعفی محسوب می‌شوند که

در زمینه به کارگیری نشانه‌های نگارشی قابل تأمل هستند.

۹. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب روان‌شناسی ۲

کتاب درسی روان‌شناسی ۲ پایه یازدهم از ۸ درس تشکیل شده است. در این کتاب در مجموع ۵۹۵۲ مورد نشانه‌های نگارشی شامل مواردی چون: ویرگول، نقطه- ویرگول، دوقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال و نقطه استفاده شده است و از نشانه‌های ستاره، کروشه، سه نقطه و خط کشیده استفاده نشده است. در میان نشانه‌ها نگارشی استفاده شده در این کتاب ویرگول و علامت تعجب به ترتیب بیشترین و کمترین میزان فراوانی را داشته‌اند. در کتاب روان‌شناسی ۲ کاربرد علامت سؤال نسبت به دیگر نشانه‌های نگارشی بسیار زیاد است. این امر که نقطه قوت این کتاب از نظر نگارش محسوب می‌شود؛ نشان می‌دهد که نویسندگان کوشش کرده است ذهن دانش‌آموزان را در تفهیم مطالب روان‌شناسی به چالش بکشانند. با وجود کاربرد اندک نشانه‌های نگارشی، بسامد نسبتاً فراوان علامت سؤال در این کتاب به چشم می‌خورد که بیانگر حساسیت نویسندگان در انگیزتن ذهن دانش‌آموزان برای درک مطالب روان‌شناسی است؛ اما عدم استفاده برخی از نشانه‌های نگارشی از جمله نقاط ضعف این کتاب به حساب می‌آید.

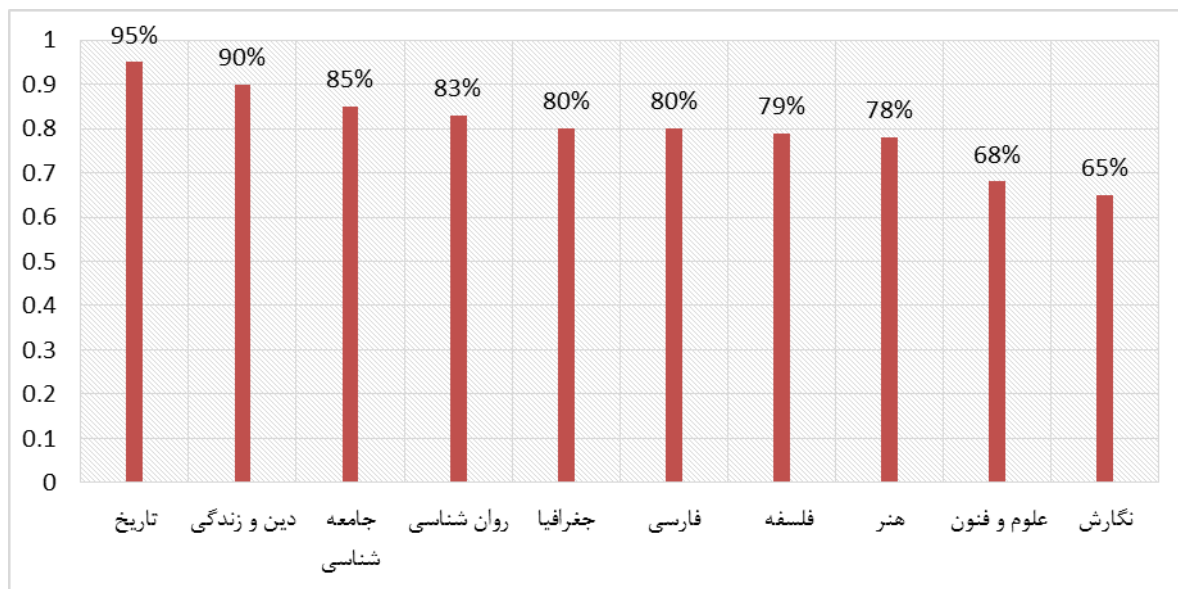
۱۰. نمود نشانه‌های نگارشی در کتاب فلسفه ۲

اما آخرین کتاب بررسی شده در این پژوهش، کتاب فلسفه دو است. این کتاب از ۳ فصل و ۱۵ درس تشکیل شده است. در این کتاب در مجموع ۳۹۲۷ مورد نشانه نگارشی شامل مواردی چون ویرگول، نقطه- ویرگول، دوقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال و نقطه استفاده شده است و از نشانه‌های ستاره، کروشه، سه نقطه و خط کشیده استفاده نشده است که در میان نشانه‌های استفاده شده در این کتاب‌ها نشانه نقطه و تعجب بیشترین و کمترین فراوانی را داشته‌اند. در این کتاب بسامد فراوان استفاده درست و بجا از نشانه‌های نگارشی نقطه، ویرگول و علامت سؤال که با توجه محتوای مطالب کتاب که در آن از جملات خبری و پرسشی کوتاه بیشتر استفاده شده است، از جمله محاسن محسوب می‌شود؛ همچنین استفاده از ویرگول قبل از حرف «تا»، عدم استفاده از دوقطه پس از واژگان تفسیری و عدم استفاده از نقطه- ویرگول در جای مناسب از جمله نقاط ضعفی است که از ارزش این کتاب از دیدگاه استفاده درست از نشانه‌های نگارشی کاسته است.

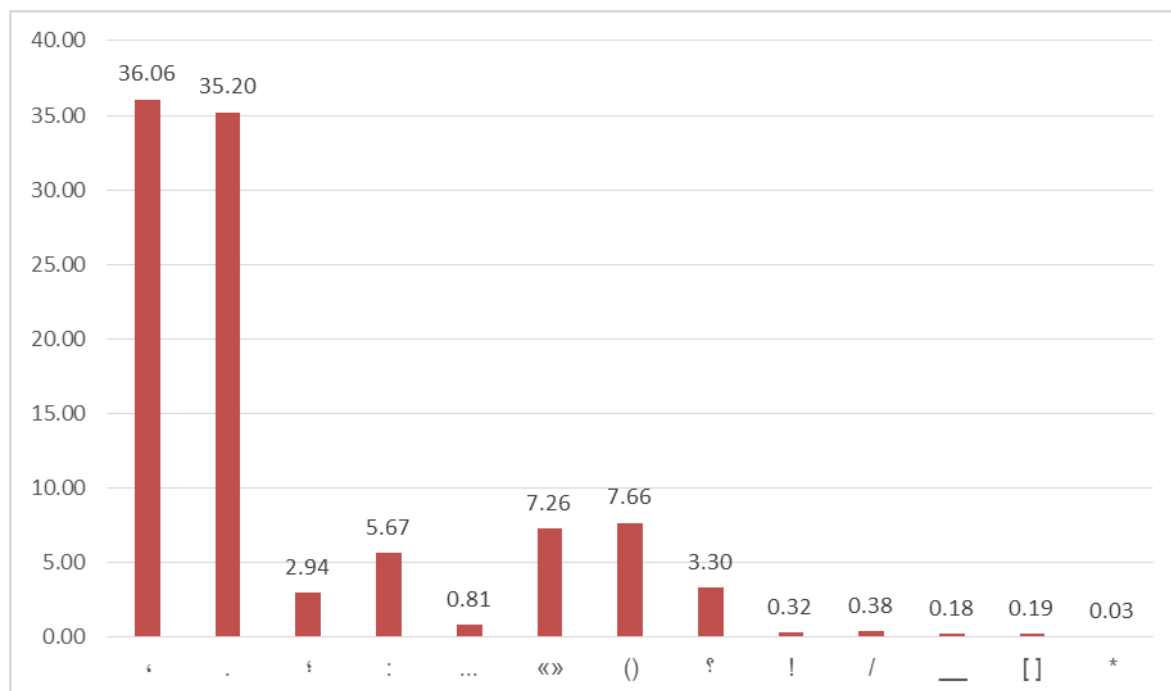
جدول ۱. فراوانی گونه‌های نشانه‌های نگارشی در کتاب‌های درسی پایه یازدهم علوم انسانی

نشانه‌ها	فارسی ۲	نگارش ۲	علوم و فنون ۲	دین و زندگی ۲	هنر ۲	تاریخ ۲	جغرافیا ۲	جامعه‌شناسی ۲	روانشناسی ۲	فلسفه ۲
،	۲۱۳۰	۷۶۶	۶۵۳	۳۴۲۷	۸۹۱	۴۰۰۹	۱۹۷۶	۱۴۳۱	۲۱۵۵	۱۳۲۷
.	۱۲۴۷	۸۰۰	۵۵۰	۲۱۵۴	۱۰۹۵	۲۷۳۴	۱۸۹۳	۴۴۳۶	۲۰۵۲	۱۳۵۶
؛	۲۲۹	۸۹	۱۲۳	۳۰۷	۶۲	۱۹۲	۱۴۳	۱۱۷	۱۶۳	۱۰۵
:	۸۲۹	۱۷۸	۲۲۳	۵۷۳	۹۱	۱۹۰	۱۹۳	۱۵۴	۳۰۲	۲۱۷
...	۳۳	-	۹	۱۲۴	-	۹۸	۱۳۸	۱۹	-	-
«»	۵۸۰	۲۱۰	۲۳۰	۸۰۰	۱۵۲	۴۸۲	۱۹۴	۱۸۴	۴۴۶	۵۰۲
()	۱۹۰	۳۰۰	۵۷۰	۲۵۰	۲۱۷	۱۲۰۰	۵۶۰	۱۲۸	۴۰۲	۱۶۸
؟	۲۴	۳۵	۴۴	۲۳۱	۲۷۷	۹۹	۲۱۶	۱۴۹	۴۱۶	۲۲۹
!	۵۱	۲۳	-	۴۸	-	۶	۲	-	۱۶	۲۳
/	۱۳	۲	۲۲	۴۸	-	۳۹	۵۷	۱۵	-	-

نشانه‌ها	فارسی	نگارش	علوم و فنون	دین و زندگی	هنر	تاریخ	جغرافیا	جامعه‌شناسی	روانشناسی	فلسفه
—	—	—	—	۲۰	—	۸	۶۸	—	—	—
[]	—	۳	—	۵۴	۵	۳۸	—	—	—	—
*	۲۳	۴	۵	۵	—	—	—	—	—	—
جمع	۵۳۴۹	۲۴۱۰	۲۴۲۹	۸۰۴۱	۲۷۹۰	۹۰۹۵	۵۴۴۰	۶۶۳۳	۵۹۵۲	۳۹۲۷

شکل ۱. نمودار میزان درصد فراوانی کاربرد نشانه‌های نگارشی در کتاب‌های درسی پایه یازدهم علوم انسانی

شکل ۲. نمودار میزان درصد فراوانی گونه‌های نشانه‌های نگارشی در تمام کتاب‌های درسی پایه یازدهم علوم انسانی

نتیجه‌گیری

با توجه به داده‌های تحقیق و نظر به جدول یک و نمودار یک و دو مشخص شد که در مجموع در ۵۲۰۶۶ مورد از نشانه‌های نگارشی سیزده‌گانه ویرگول، دونقطه، گیومه، پرانتز، علامت سؤال، کروشه، نقطه، خط کشیده، علامت تعجب، ستاره و ممیز در کتاب‌های مورد پژوهش استفاده شده است که در این بین نشانه ویرگول (۳۶/۰۶ درصد) و ستاره (۰/۰۳ درصد) به ترتیب بیشترین و کمترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که گونه‌های سیزده‌گانه نشانه‌های نگارشی تنها در کتاب دین‌وزندگی ۲ به شکل تمام و کمال استفاده شده‌اند و در مقابل در کتاب‌های فلسفه و روان‌شناسی کمترین میزان تنوع را دارا هستند. در کتاب تاریخ (۹۵ درصد) بیشترین میزان فراوانی را داشته‌اند و در مقابل این نشانه‌های نگارشی در کتاب نگارش (۶۵ درصد) کمترین میزان فراوانی را تجربه کرده‌اند.

بر اساس یافته‌های پژوهش، از نقاط قوت کاربرد نشانه‌های نگارشی در کتاب‌های درسی سال یازدهم انسانی، استفاده از علامت نقطه-ویرگول در جاهای مناسب است. در بیشتر متون قبل از کلمات تفسیرکننده، بعد از جملات کامل که به دنبال خود جمله مرتبط دارند و برای جداکردن جملات هم‌پایه از نشانه ویرگول-نقطه استفاده شده است. در کتاب‌هایی که نیازمند توضیح اضافی و دادن اطلاعات اضافی هستند، نشانه پرانتز به‌دقت رعایت شده است و این مورد از نقاط قوت کتاب‌هایی مثل تاریخ و جغرافیا به شمار می‌رود. همچنین نشان می‌دهد که بیش‌ترین نقطه ضعف در کتاب‌های مذکور در رابطه با رعایت نشانه‌های نگارشی، استفاده از ویرگول قبل از حروف ربط است؛ این در حالی است که در قواعد نگارشی، معمولاً قبل از حرف «که»، «تا» و «و» از ویرگول استفاده نمی‌شود؛ البته به شرط اینکه حروف ربط مذکور آغازگر جمله معترضه نباشند. این ایراد در بیش‌تر متون مشاهده می‌شود و تقریباً بسامد بالایی دارد. در کل می‌توان به این نتیجه کلی دست یافت که در کتاب‌های درسی سال یازدهم گروه علوم انسانی، نشانه‌های نگارشی در حد قابل قبول مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این مسئله کمک کرده تا متون از سلاست، روانی و شیوایی برخوردار باشند.

منابع

- امینی، کاظم. (۱۳۹۸). آموزش مکاتبات اداری، تهران: سمت.
- بمی‌نژاد کمال‌آبادی، مهدی. (۱۳۹۹). نقد و بررسی نگارشی و ویرایشی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه باهنر کرمان در سال ۱۳۹۵. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه باهنر کرمان.
- چناری، امیر. (۱۳۸۹). آیین نگارش و ویرایش برای متون علمی، اداری، مطبوعاتی، تهران: زوار.
- حسینی، شمس‌السادات. (۱۳۹۷). نقش علائم نگارشی معاصر در فهم آیات قرآن کریم. رساله دکتری. دانشگاه لرستان.
- دارانی، علی‌اکبر و طناز کرامتیان. (۱۴۰۱). نقد و تحلیل شیوه‌نامه‌های نگارش و ویرایش فارسی، نشریه فنون ادبی، شماره ۴۱.
- طریقه‌دار، ابوالفضل. (۱۳۹۱). انواع ویرایش، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- کمالی‌نهاد، علی‌اکبر و مرتضی توانا. (۱۳۹۶). تحلیلی ویرایشی بر کتاب نگارش دهم. مجله رشد آموزش زبان و ادب فارسی، دوره سی‌ویکم، شماره ۱ (پیاپی ۱۲۱)، صص ۵۸-۵۰.
- مرتضوی، فاطمه. (۱۳۹۷). ویراستاری پنج پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته‌های مهندسی بر اساس کتاب نگارش و ویرایش احمد سمیعی گیلانی. دانشگاه سلمان فارسی کازرون.
- نیکویخت، ناصر. (۱۳۹۵). مبانی درست‌نویسی زبان فارسی معیار، تهران: چشمه.

_____ و سیدعلی قاسم‌زاده. (۱۳۹۱). دانش نشانه‌گذاری در خط فارسی، تهران: چشمه